

РЕФОРМУВАННЯ НА СЕЛІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

*П.Ф.Жолкевський, кандидат економічних наук
Український науково-дослідний інститут
аерофотогеодезичних вишукувань*

Земельна реформа — складова економічної реформи, здійснюваної в Україні у зв'язку з переходом економіки держави до ринкових відносин. Вона являє собою комплекс правових, економічних, технічних і організаційних заходів, здійснення яких забезпечує удосконалення земельних відносин, перехід до нового земельного ладу, що відповідає характеру регульованої соціально орієнтованої ринкової економіки. Економічна політика, в тому числі аграрна — це функція держави, причому функція саме політична, що включає концептуальні, програмні, принципові цілеустановки у сфері соціально-економічного розвитку, насамперед у сфері економічних відносин.

У нинішній аграрній політиці багато суперечностей і непослідовностей. Потрібен глибокий науковий аналіз ситуації, необхідно усунути те, що не сприймається селянами, проти чого виступає аграрна наука. Необхідно на підставі оцінок історичного досвіду, практики зарубіжних країн розробити пропозиції щодо розвитку сільського господарства відповідно до світових тенденцій в інтересах селянства, держави і суспільства в цілому. Дослідженню цієї проблеми присвятили свої роботи такі вчені, як Саблук П.Т., Пасхавер Б.Й., Месель-Веселяк В.Я., Шпичак О.М., Новаковський Л.Я., Дорогунцов С.І., Третяк А.М., Добряк Д.С. Разом з тим, слід вказати на недостатність наукового опрацювання теоретичних основ реформування аграрного сектора. Розкриттю їх та пошуку шляхів розв'язання присвячена стаття.

Сучасна економічна теорія адекватно не відбиває процеси перехідної економіки, спостерігається кардинальна протилежність у поглядах на розвиток суспільного виробництва взагалі і в сільському господарстві зокрема. Саме поняття аграрної політики

тракується суперечливо, а то й довільно. В поняття політики вкладається різне розуміння, чітко не розрізняються її стратегія і тактика, сутність і заходи практичної реалізації. Однак, політика як конкретна соціально-економічна категорія, характеризується конкретними понятійними ознаками і функціональним змістом, має свої чіткі межі. Тож на основі незавершеного формування економічної теорії аграрна політика не охоплює всіх сторін агропромислового виробництва та ринку. В такому вигляді вона безперспективна і може призвести, як це було на першій хвилі реформ, до системної економічної кризи в державі. Для усвідомлення цього нам потрібно дати глибоку оцінку ситуації, в якій знаходиться сільське господарство. Таку оцінку, на наш погляд, слід зробити по трьох трансформаційних періодах: здійснення, власне, реформ (створення їх базових основ), пореформений етап (відпрацювання економічних правил гри), стабілізація та нарощування виробництва. Саме тому, що в аграрній політиці такі періоди не мали чіткого окреслення, агропромисловий комплекс України переживає важкі часи. Можна констатувати, що він, як і багато інших галузей, ще не набув належного розвитку, а його потенціал використовується недостатньо.

На наш погляд, політику треба пояснювати економічними відносинами, вона є концентрованим виразом економіки і зводиться до принципів цілеустановок держави (Парламенту, Президента, Уряду) в головних аспектах соціально-економічного розвитку. Впроваджувати у життя зазначені цілеустановки треба конкретними заходами щодо реалізації економічної політики держави. Кінцева мета освоєння даної моделі і всієї стратегії аграрних реформ — створення в агропромисловій сфері економічних і соціальних умов для ефективної виробничої діяльності та підвищення життєвого рівня сільськогосподарських товаровиробників із загальним стратегічним спрямуванням на формування розвинутої системи ринкових відносин й адекватної їм аграрної структури.

Оцінка результатів аграрної реформи. Нині сільське господарство України переживає не найкращі часи. Галузь все ще функціонує під впливом кризових явищ, а її матеріально-ресурсний потенціал скоротився майже на половину. Одна з причин полягає

в тому, що значна частина жителів села і досі не знає, на яку систему господарювання слід орієнтуватися: на ту, що була, чи на ту, яка існує в абсолютній більшості країн світу з певними модифікаціями. Існують розбіжності у поглядах науковців щодо змісту аграрної реформи, а також відносно форм організації сільського господарства та ведення виробництва.

Основні напрями розвитку високоефективного агропромислового виробництва в Україні. Відповідно до економічної теорії кожна економічна реформа, зокрема аграрна, супроводжується якісними змінами, підвищується продуктивність праці та поліпшується добробут населення. В практичній діяльності, щодо аграрних перетворень такого не відбулося, погіршилось соціально-економічне становище селян.

У науковому плані вже вирішено питання раціональної організації сільського господарства. За оцінками академіка О.О.Ніконова, на розвиток сільського господарства впливають п'ять груп сукупних чинників:

- 1) суспільний устрій країни, тобто пануючі виробничі відносини;
- 2) потреби суспільства;
- 3) аграрна політика і методи управління сільським господарством;
- 4) рівень науково-технічного розвитку;
- 5) природні умови.

Давно вирішено в науковому плані такі ключові проблеми, як системи ведення сільського господарства; принципи побудови сільськогосподарських підприємств та оптимізація їх розмірів; обґрунтування виробничої структури сільського господарства; стимулювання й організації праці, поділу праці, кооперації, спеціалізації та концентрації виробництва; поєднання рослинництва і тваринництва; взаємозв'язки сільського господарства з переробними галузями, ринкових та державних технологій, техніки, кадрів, науки тощо.

Обґрунтування і методологія економічних досліджень. Вчені-аграрники не обмежуються вузькоплановими інтересами. Діапазон досліджень досить широкий, включає вітчизняний історизм, світову практику та науковий досвід. Чітко сформований висновок, що методологія трансформації соціально-економічних процесів у державі повинна забезпечуватись приростом соціально-

економічного ефекту. У сфері методології завжди і постійно, як вимагає наука, має широко використовуватись соціально-економічний експеримент, особливо, коли це стосується питань удосконалення виробничих відносин і господарського механізму в АПК. За обґрунтуванням аграрної науки, соціально-економічний експеримент є не тільки формою апробації певної наукової концепції або ідеї. Головна його мета полягає в одержанні нових знань, у пошуку нових шляхів вирішення економічних проблем.

Одне з центральних місць в методології науки відводиться розробці аграрної політики країни. У зв'язку з цим слід нагадати, що побудова раціональної аграрної політики повинна відповідати науковим принципам, які вже сформовані в аграрній науці, але ще далекі від повного їх використання на практиці. Це такі принципи:

- системність і комплексність, сільське господарство — багатофункціональна система, реформаційний вплив на неї повинен мати системний характер, охоплювати всі аспекти сільськогосподарської діяльності;
- пріоритет людини, селянина при визначенні як цілей політики, так і механізмів її реалізації;
- опора на науку в процесі розробки стратегії і тактики політичних рішень, а також результатів їх здійснення, що забезпечує реальність політики.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що стратегічним завданням агропродовольчої політики держави в економічній сфері є насамперед формування ефективного конкурентоспроможного агропромислового виробництва, здатного забезпечувати продовольчу безпеку країни та нарощування експорту окремих видів сільськогосподарської продукції і продовольства, що збільшить внесок в економіку країни.

Основою для підвищення ефективності виробництва в АПК та доходів сільського господарства є зростання технологічного рівня аграрного виробництва, впровадження ресурсозберігаючих та екологічно чистих технологій шляхом підтримки відповідних досліджень і впровадження системи консультування в сільському господарстві.

Для ефективного здійснення аграрної політики потрібно перед-

бачити раціональний розподіл функцій між центральними та місцевими органами влади. Центру належить забезпечувати загальні умови функціонування для всіх суб'єктів агропродовольчих ринків та їх єдність на всій території України, надавати допомогу регіонам в екстремальних умовах.

Для реалізації поставлених цілей зусилля органів центральної влади слід спрямовувати на розробку та здійснення системи економічних заходів, які б забезпечували підвищення доходності сільськогосподарських товаровиробників; освоєння досягнень науково-технічного прогресу; розвиток інвестиційної діяльності; раціональні інституціональні перетворення.

Безпосередньо в сільському господарстві для призупинення спаду виробництва терміново потрібно реалізувати наступні заходи:

- провести фінансове оздоровлення, в тому числі за рахунок реструктуризації заборгованості сільськогосподарських товаровиробників бюджетам усіх рівнів, державним позабюджетним фондам, постачальникам паливно-енергетичних ресурсів;
- прискорити розробку та впровадження нових механізмів господарювання, які б забезпечували адаптацію підприємств до ринкових умов;
- створити економічні умови для оптимізації цінкових співвідношень між продукцією сільського господарства та інших галузей економіки країни;
- створити державні резервні продовольчі фонди, насамперед зерна, та організувати державне регулювання їх ринків;
- створити спеціалізовану фінансову систему обслуговування товаровиробників АПК;
- забезпечити мобілізацію державних кредитних ресурсів та створити відповідні умови для залучення приватних інвестицій у виробництво сільськогосподарської техніки, розширення лізингу на сприятливих умовах;
- відновити з урахуванням ринкових відносин систему страхування в сільському господарстві;
- розробити заходи щодо відновлення технічної оснащеності сільського господарства.

Крім того, на державному рівні потрібно підтримувати технологічне переозброєння переробної промисловості полегшеними процедурами за рахунок імпортного устаткування. Це прискорить розвиток ринкової інфраструктури та підвищення конкурентоспроможності на внутрішньому ринку. Потрібно також відновити на новій технологічній основі потужності підприємств тракторного та сільськогосподарського машинобудування. З міжнародними корпораціями, які вже освоїли ринок України, необхідно розвинути довгострокові партнерські взаємовідносини, укласти стратегічні договори для виробництва запасних частин та перенесення максимальної частини відновлювального процесу в нашу країну.

Серйозні зміни потрібно здійснити на ринку мінеральних добрив та хімічних препаратів. Для цього необхідно запровадити гнучке регулювання рівня експортних митних ставок і з урахуванням змін світових цін зробити внутрішній ринок як мінімум рівнопривабливим із зовнішнім. Доцільно широко практикувати гнучкі митні сезонні режими з підвищенням експортних ставок у період пікового попиту на внутрішньому ринку.

Провідне місце має займати розвиток кооперації та агропромислової інтеграції, як важливої умови зниження втрат виробництва й обігу. Кооперація та інтеграція сприятимуть підвищенню доходності всіх учасників процесу виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, а також залученню інвестицій в аграрну сферу і відновленню потенціалу АПК.

Важливою складовою економічного механізму є податкова політика. Якщо будуть законодавче відрегульовані інші складові економічного механізму, сільськогосподарський товаровиробник платитиме податки на тих же засадах, що й інші суб'єкти оподаткування. Всі суми сплачених ним податків (за землю, ПДВ тощо) повинні кореспондуватись з розміром отриманих прибутків.

Таким чином, трансформація аграрної сфери, а через неї і всього народного господарства до ринкової економіки проходить через економічний інтерес, через власність і реального власника засобів виробництва та землі. Для стимулювання нових технологій, розвитку спеціалізації, концентрації, інтеграції необхідно створити

систему підготовки кадрів для роботи в ринкових умовах.

Завдання в соціальній сфері села. Стратегічним завданням у соціальній сфері є подолання розриву в рівні життя та соціальному забезпеченні сільського та міського населення. Досягти цього можна лише за суттєвих змін основних соціально-економічних параметрів на основі перегляду макроекономічних умов.

Як економічний результат слід очікувати позитивного пливу АПК на стабільність продовольчого ринку, зростання платоспроможного попиту населення, стійкість національної валюти відносно валют різних країн світу. Соціальний ефект проявиться також у підвищенні продуктивності та доходності праці, а отже, її престижності, можливості розвитку сільської місцевості.

У сільському господарстві відповідно до нової державної політики доходів необхідно вдосконалити діючі механізми стимулювання праці і відпрацювати нові, адекватні ринковим умовам праці та життя. В соціальному плані на селі важливо поряд із сільським господарством розвивати несільськогосподарські виробництва. Крім того, доцільно створювати малі та середні форми суспільно корисної діяльності, що дозволить вирішити проблему безробіття та зайнятості. Це в свою чергу стане основним джерелом наповнення місцевих бюджетів та сприятиме утриманню соціальної структури за рахунок не сільськогосподарських підприємств, а місцевих бюджетів.

Важливим напрямом у соціальній сфері має стати становлення середнього класу, що передбачає перехід до нової моделі споживання, тобто такі стандарти, які забезпечуватимуть гідний рівень життя і стимулюватимуть розвиток внутрішнього ринку, трудової та підприємницької активності населення. Зокрема, це якісне житло, висока забезпеченість товарами тривалого користування, наявність автомобіля, доступність якісних медичних та побутових послуг, освіти тощо.

Становлення середнього класу відбуватиметься за рахунок збільшення прошарку власників нерухомого майна, земельних ділянок і акцій, прискореного розвитку малого та середнього бізнесу, фермерських господарств, посилення законодавчого захисту інте-

лектуальної власності і зміцнення на цій основі соціальних позицій та доходів представників науково-технічної інтелігенції, діячів культури й освіти, фахівців середньої ланки управління, фінансистів та менеджерів.

Освоєння розробленої моделі аграрних реформ — створення базових основ ринкової економіки дозволяє вирішувати два основних завдання: 1) працівнику сільського господарства на основі економічного інтересу через власність раціонально та економно господарювати і практично взятися за втілення в життя ідеї, закладеної в його споконвічній мудрості про те, якщо хочеш стати багатим, треба завжди бути економним; 2) на створеній економічній платформі побудувати рівноправні для всіх сфер народного господарства надійні економічні правила гри з поширенням їх на аграрний сектор на базі визначення повноти і структури аграрного капіталу та забезпечення його рівноправного функціонування з іншими видами прибуткоутворюючих капіталів (промислового, торгового, фінансового).

Тільки після політичного та юридичного вирішення в єдності цих двох завдань в агропромисловому виробництві з'являться необхідні можливості його організаційного і техніко-технологічного оновлення, підвищення ефективності та вирішення соціальних проблем на селі. І чим швидше це буде зроблено, тим краще розвиватиметься економіка нашої держави.

Сьогодні можна констатувати, що в плані реформування земельних відносин в Україні зроблено немало. Підтвердженням цьому є запровадження економічних методів регулювання земельних стосунків, вдосконалення нормативно-правової бази, відтворюється історична справедлива приватна власність на землю та майно, орендні відносини між власниками землі та приватними підприємствами і господарствами на основі володіння, користування і розпорядження землею. У селян вперше виникла можливість вибору земельних, майнових, господарських та трудових відносин з різними суб'єктами господарювання. На селі з'явилася здорова господарська конкуренція. Економіка приватного господарювання вже дає перші плоди — приріст виробництва, поліпшення економічних і фінансових результатів.

Водночас у ході земельної реформи ще не вдалося повною мірою розв'язати питання щодо формування ринку землі; не визначено місце землі в системі економічного обігу, не створено належні умови для реалізації громадянами права власності на землю, не знайшла подальшого розвитку інфраструктура ринку землі та інших проблем.

Одне із основних завдань земельної реформи — це надання селянинові юридичного статусу власника, господаря землі і захист його законних інтересів. Тому особливої уваги потребують питання розвитку і стабілізації відносин власності на землю та реалізації положень Конституції України в галузі земельних відносин.

На селі сформувалась нова система економічних відносин, які ґрунтуються на приватній власності. Однак, становлення нових економічних відносин пройшло поки що лише організаційно-правовий етап. У подальшому пріоритетного значення набуває наповнення організаційно правових форм нових економічних відносин ринковим змістом. Йдеться насамперед про забезпечення селянам гарантій та умов реалізації їх прав власності на землю та майно, залучення цих категорій власності до економічного обігу.

Законодавче забезпечення проведення земельної реформи, в тому числі і розвитку ринку земель, проводиться в незадовільному темпі і на неналежному якісному рівні в зв'язку відсутністю фінансування цих процесів. В свою чергу, через відсутність законодавчої бази стримується розвиток іпотеки земель, розмежування земель державної та комунальної власності, ціноутворення на ринку земель, проведення нормативної грошової оцінки земель та земельних ділянок для справляння плати за землю, а також експертної грошової оцінки земельних ділянок — для укладання цивільно-правових угод.

У ході проведення земельної реформи стала очевидною відсутність в Україні цілісної системи отримання, накопичення, зберігання, пошуку, обробки, видачі і використання земельно-кадастрових даних, яка повністю відповідала б сучасним вимогам. Зазначені проблеми вказують на необхідність істотного вдосконалення існуючої вітчизняної практики земельно-кадастрових робіт шляхом розвитку

відповідної нормативної бази і докорінної зміни технології ведення і використання даних державного земельного кадастру.

Техніко-економічна і соціальна доцільність автоматизації інформаційно-технологічних процесів у сфері земельного кадастру вже доведена досвідом світового співтовариства. Тому, вирішальним кроком до вирішення вказаних вище проблем є комплексна автоматизація усіх інформаційно-технологічних процесів, пов'язаних з веденням і використанням даних державного земельного кадастру, шляхом утворення автоматизованої системи державного земельного кадастру.

Висновки. Подальше поглиблення трансформацій в аграрному секторі економіки України вимагає збереження і розвитку якісних зрушень у сільському господарстві шляхом здійснення активної державної політики. Реформування аграрного сектора повинне здійснюватися методами і засобами виключно створювального характеру з використанням сучасних теорій та моделей ефективного реформування із залученням необхідних внутрішніх і зовнішніх інвестицій. Стратегія стабільного економічного розвитку АПК має забезпечити планомірний відтворювальний процес агропромислового виробництва, збереження і захист навколишнього природного середовища, ресурсного потенціалу, підвищення життєвого рівня людей.